Αλλαγή στάσεων και συμπεριφοράς Ελλήνων μαθητών προς τους βορειοηπειρώτες και πόντιους μετανάστες συμμαθητές τους

ΜΑΡΙΝΑ ΝΤΑΛΛΑ
Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Στόχος της έρευνας αυτής ήταν η παρέμβαση στους "ηγέτες-μαθητές" της σχολικής τάξης με σκοπό την αλλαγή των στάσεων και της συμπεριφοράς τους καθώς και των συμμαθητών τους, απέναντι σε παιδιά μεταναστών. Τα κύρια στοιχεία της έρευνας παρέμβασης ήταν: 1) πρώτη μέτρηση των στάσεων και στερεότυπων αντιλήψεων Ελλήνων μαθητών προς τις ομάδες βορειοηπειρωτών και πόντιων συμμαθητών, 2) εντοπισμός των "ηγετών-μαθητών" σε ομάδες της τάξης, 3) παρέμβαση στους ηγέτες-μαθητές: α) με προγράμματα ενημέρωσης που δίνουν έμφαση στις πολιτιστικές ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στις ομάδες, στις αξίες, στον επιπολιτισμό, στην κατηγοριοποίηση και στις στερεότυπες αντιλήψεις και β) με πολιτιστικές δραστηριότητες και ομαδική συζήτηση όσον αφορά στην ιστορική προέλευση, στον τρόπο ζωής, στη γλώσσα, στην εκπαίδευση της έξω-ομάδας, 4) δεύτερη μέτρηση των στάσεων και στερεότυπων αντιλήψεων προς τις ομάδες βορειοηπειρωτών και πόντιων συμμαθητών. Για την πρώτη και δεύτερη μέτρηση χρησιμοποιήθηκαν το Ερωτηματολόγιο Κοινωνικής Αποδοχής και το Ερωτηματολόγιο Στάσεων και Στερεότυπων Αντιλήψεων. Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 647 Ελληνες μαθητές 1ης και 2ας γυμνασίου. Η διάρκεια της παρέμβασης ήταν 3 εβδομάδες, 2 φορές την εβδομάδα ανά 90 λεπτά κάθε συνάντηση. Τα ευρήματα έδειξαν επιμέρους θετικές αλλαγές στη στάση και συμπεριφορά της ομάδας του ηγέτη-μαθητή και των συμμαθητών του απέναντι στους μετανάστες στην πειραματική ομάδα σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου μετά τη δεύτερη μέτρηση.

Λέξεις κλειδιά: Γνωστική παρέμβαση, επιπολιτισμός, ηγεσία.

Η διεργασία της ψυχολογικής προσαρμογής μεταναστών συνιστά τον "επιπολιτισμό" τους, έννοια η οποία αναφέρεται στην πολιτιστική μεταβολή που επέρχεται από τη συνεχή επαφή τους με μέλη της χώρας υποδοχής (Redfield, Linton, & Herskovits, 1936).

Ο τρόπος με τον οποίο οι μετανάστες σχετίζονται με την ευρύτερη κοινωνία της χώρας υποδοχής και της χώρας προέλευσης, όσον αφορά στην πολιτιστική τους ταυτότητα και στις επιθυμίες τους για σχέσεις και επαφές με άτομα και ομάδες, έχει σχέση με την ψυχολογική προσαρμογή τους στο καινούριο πλαίσιο (Berry, 1988). Οι Berry και Kim (1988) προτείνουν τέσσερις εναλλακτικές τακτικές ψυχολογικής προσαρμογής, οι οποίες είναι: η *εναρμόνιση*, η *αφομοίωση*, ο *διαχωρισμός* και η *περιθωριοποίηση*.

Ο όρος «εναρμόνιση» αναφέρεται στην τακτική προσαρμογής κατά την οποία ο μετανάστης (ή η ομάδα) διατηρεί την πολιτιστική ταυτότητα και τα χαρακτηριστικά της εθνικής του ομάδας, συγχρόνως όμως αναπτύσσει σχέσεις με άτομα και ομάδες της ευρύτερης κοινωνίας και αποκτά την εθνική συνείδηση της καινούριας χώρας.

Διεύθυνση: Μαρίνα Ντάλλα, Τομέας Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστημιόπολη, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ιλίσια 15784 Αθήνα. Τηλ: 01-7277523, Fax: 01-7277534

Η τακτική της *αφομοίωσης* αναφέρεται στις ψυχολογικές διεργασίες με τις οποίες το άτομο (ή η ομάδα) απορρίπτει την πολιτιστική του ταυτότητα και ενσωματώνεται απόλυτα στην ευρύτερη κοινωνία, αποκτώντας την πολιτιστική ταυτότητα της χώρας υποδοχής.

Κατά την τακτική του *διαχωρισμού*, το άτομο (ή η ομάδα) διατηρεί την εθνική του ταυτότητα και παράδοση, απορρίπτοντας στοιχεία του καινούριου πολιτιστικού πλαισίου και τις σχέσεις με την ευρύτερη κοινωνία.

Η *περιθωριοποίηση* αποτελεί την ταυτόχρονη απόρριψη από το άτομο ή την ομάδα της πολιτιστικής και ψυχολογικής επαφής τόσο με την ομάδα προέλευσης όσο και με την ευρύτερη κοινωνία στη χώρα υποδοχής.

Πορίσματα ερευνών (Berry, 1988. Berry & Kim, 1988. Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993. Dona & Berry, 1994. Georgas & Papastylianou, 1996) τεκμηριώνουν ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών, κατά τη διάρκεια προσαρμογής τους στο νέο πολιτιστικό πλαίσιο, υιοθετούν την τακτική της "εναρμόνισης", και η τακτική της εναρμόνισης αποτελεί τον υγιέστερο τρόπο προσαρμογής του ατόμου.

Η απλή επαφή μεταξύ πολιτιστικά διαφορετικών ομάδων δεν αρκεί για την εναρμόνιση των μεταναστών στο καινούριο πλαίσιο. Πορίσματα από διάφορες διαπολιτιστικές έρευνες (Amir, 1969. Campbell, 1967) αναφέρουν ότι η επαφή μεταξύ πολιτιστικά διαφορετικών ομάδων σχετίζεται με τη διαμόρφωση διομαδικών στερεότυπων αντιλήψεων: τα άτομα με αρχική ελάχιστη ή ανύπαρκτη επαφή με μια εξω-ομάδα αντιλαμβάνονται αυτή την ομάδα με απλοϊκό τρόπο και όσο μεγαλύτερη είναι η επαφή μεταξύ ομάδων, τόσο περισσότερο παγιώνεται η μεταξύ τους στερεότυπη εικόνα. Ωστόσο στα πλαίσια της κυρίαρχης ομάδας παρατηρούνται συχνά αρνητικές στάσεις προς τους μετανάστες, στάσεις διάκρισης του "ξένου", οι οποίες σύμφωνα με τους Berry, Poortinga, Segal, και Dasen (1992) και Γεώργα (1994) εκδηλώνονται ως αντίστοιχες της τακτικής προσαρμογής του "διαχωρισμού".

Η διαμόρφωση θετικών στάσεων και στερεότυπων αντιλήψεων μεταξύ ομάδων κατά τη διαδικασία του επιπολιτισμού βασίζεται και σε άλλους παράγοντες εκτός της απλής επαφής. Ερευνητές στο χώρο της διαπολιτιστικής ψυχολογίας εστιάζουν την προσοχή τους στο ρόλο της γνώσης και πληροφόρησης στη διαμόρφωση θετικών στάσεων και στερεότυπων αντιλήψεων μεταξύ ομάδων (Brislin & Yoshida, 1994. Stephan, 1987). Οι Cushner και Brislin (1996) εκπόνησαν ένα γνωστικό μοντέλο που δίνει έμφαση σε γνώσεις και πληροφορίες που μεταδίδονται στα μέλη της μιας ή και των δύο ομάδων από ειδικά εκπαιδευμένα άτομα σε θέματα μετανάστευσης και επιπολιτισμού. Οι πληροφορίες αυτές έχουν σχέση με διάφορους παράγοντες που εμπλέκονται στη διαδικασία επιπολιτισμού της ομάδας και του ατόμου, όπως: 1) το οικολογικό πλαίσιο· 2) το πολιτικό-εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής και της χώρας προέλευσης, η γλώσσα, η θρησκεία· 3) η οικογένεια και οι αξίες της σε συνάρτηση με το πολιτιστικό πλαίσιο· 4) η μετανάστευση και ο επιπολιτισμός, τα κίνητρα μετανάστευσης, οι ψυχολογικές μεταβολές του ατόμου στην καινούρια χώρα και η πολιτιστική του ταυτότητα. Οι καινούριες πληροφορίες δίνουν έμφαση: α) στις πολιτιστικές ομοιότητες μεταξύ ομάδων, οι οποίες σύμφωνα με τους Stephan και Stephan (1984) αυξάνουν τη διαομαδική κατανόηση και ενδέχεται να βελτιώσουν τη στερεότυπη εικόνα μεταξύ ομάδων, και β) στις πολιτιστικές διαφορές μεταξύ ομάδων, με βάση τις οποίες διαμορφώνονται στερεότυπες αντιλήψεις, οι οποίες συχνά περιγράφουν με θετικό τρόπο την εσω-ομάδα και αρνητικό τρόπο την εξω-ομάδα. Οι διαφορές αυτές χρειάζεται να διευκρινιστούν ως διαφορές που προέρχονται από εξωτερικούς και όχι από εσωτερικούς παράγοντες (Brislin & Yoshida, 1994. Triandis, 1994).

Παράλληλα με τις γνώσεις, διάφοροι ερευνητές αναγνωρίζουν ότι η δυναμική της ομάδας μπορεί να διαμορφώσει θετικές στάσεις κατά τη διάρκεια επαφής μεταξύ πολιτιστικά διαφορετικών ομάδων (Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993). Η δυναμική της ομάδας έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την αλληλεξάρτηση των μελών της (Lewin, 1951). Αυτή η αλληλεξάρτηση καθιστά την ομάδα ένα δυναμικό σύνολο, το οποίο μπορεί να επηρεάσει την κοινωνική συμπεριφορά και τις κοινωνικές σχέσεις του ατόμου που ανή-

κει σε αυτήν. Ένα βασικό φαινόμενο που χαρακτηρίζει τη δυναμική της μικρής ομάδας είναι ο ρόλος του ηγέτη που καθοδηγεί ή επηρεάζει περισσότερο από τους άλλους τα μέλη της (Γεώργας, 1990). Ο ηγέτης μετέχει σε μια κοινωνική σχέση και η αποτελεσματικότητά του εξαρτάται από το πόσο αποδεκτός είναι από τους οπαδούς του (Hollander & Julian, 1969). Η αποδοχή αφορά στη "νομιμότητα" του ηγέτη και εκφράζει την ταύτισή του με την ομάδα. Η ταύτιση του ατόμου με τον ηγέτη-αρχηγό της ομάδας είναι κυρίως συναισθηματική και γνωστική και όχι αξιολογική (Γεώργας, 1990) και τονίζει τη συνεχή ανάγκη του για εκτίμηση, αποδοχή και επιβεβαίωση από αυτόν (Collins & Raven, 1969). Πορίσματα ερευνών στο χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας τονίζουν ότι εάν "οι σεβαστοί" της ομάδας αλλάξουν γνώμη, τότε επηρεάζουν προσωπικά και τα άλλα μέλη της ομάδας (Katz, 1957).

Σκοπός αυτής της έρευνας ήταν να διερευνήσει το ρόλο της δυναμικής της ομάδας, ιδιαίτερα το ρόλο του "ηγέτη-μαθητή", στην αλλαγή των στάσεων και συμπεριφοράς των Ελλήνων μαθητών προς τους βορειοηπειρώτες και πόντιους συμμαθητές τους. Ο όρος «αλλαγή» συνίσταται στην προσπάθεια αντικατάστασης μιας ήδη υπάρχουσας στάσης από μία διαφορετική στάση (Γεώργας, 1990). Συγκεκριμένα η έρευνα αυτή αφορά παρέμβαση στο χώρο της σχολικής τάξης. Η παρέμβαση στο πρώτο στάδιο στόχευε να επηρεάσει την ομάδα του μαθητή-ηγέτη, την οποία αποτέλεσαν Έλληνες μαθητές που εντοπίστηκαν στις σχολικές τάξεις και είχαν ηγετικό ρόλο σε αυτές, και στη συνέχεια η ομάδα του ηγέτη να επηρεάσει προσωπικά τα άλλα μέλη της ομάδας της σχολικής τάξης. Με βάση αυτό το στόχο το παρεμβατικό έργο διεξήχθη στους ηγέτες της πειραματικής ομάδας και συνίσταται σε ένα πρόγραμμα που περιλάμβανε πληροφορίες, γνώσεις και δραστηριότητες που αφορούσαν στις πολιτιστικές ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των πολιτιστικών αυτών ομάδων, στη μετανάστευση, στον επιπολιτισμό και στο ρόλο της δυναμικής της μικρής ομάδας για την προσαρμογή των μεταναστών στο καινούριο πολιτιστικό πλαίσιο. Δεν υπήρξε παρεμβατικό πρόγραμμα στην ομάδα ελέγχου.

Η πρώτη υπόθεση της έρευνας ήταν ότι η πειραματική ομάδα του μαθητή-ηγέτη στην οποία εφαρμόσθηκε το παρεμβατικό έργο θα είχε πιο θετικές στάσεις και πιο θετική συμπεριφορά απέναντι στους μετανάστες από ό,τι η ομάδα-ελέγχου του μαθητή-ηγέτη, η οποία δε δέχτηκε καμία παρέμβαση.

Η δεύτερη υπόθεση αφορούσε στην κοινωνική επιρροή των μαθητών-ηγετών της πειραματικής ομάδας σε μέλη της ομάδας τους ώστε να αλλάξουν τις στάσεις και τη συμπεριφορά των συμμαθητών τους απέναντι στους μετανάστες. Η πρόβλεψη ήταν ότι η ομάδα των συμμαθητών της πειραματικής ομάδας των μαθητών-ηγετών θα άλλαζε τις στάσεις και συμπεριφορά της περισσότερο από ό,τι η ομάδα των συμμαθητών της ομάδας ελέγχου των μαθητών ηγετών.

Μέθοδος

Δείγμα

Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 647 Έλληνες μαθητές, ηλικίας από 11 έως 13 ετών που φοιτούσαν στα σχολεία των Δήμων Αχαρνών, Ασπροπύργου, Αμαρουσίου, Αγίας Βαρβάρας και Μαρκοπούλου. Την ομάδα του ηγέτη αποτέλεσαν 102 γηγενείς μαθητές, περίπου 16% του συνολικού δείγματος των Ελλήνων μαθητών. Εβδομήντα ένας από τους μαθητές-ηγέτες (70%) αποτέλεσαν την άμεση πειραματική ομάδα, στην οποία έγινε η παρέμβαση και 31 από αυτούς (30%) την ομάδα ελέγχου στην οποία δεν εφαρμόσθηκε καμία παρέμβαση. Την έμμεση πειραματική ομάδα στο σύνολο του δείγματος αποτέλεσαν 462 μαθητές (22 τμήματα πρώτης και δευτέρας γυμνασίου), ενώ την ομάδα ελέγχου 182 μαθητές (9 τμήματα πρώτης και δευτέρας γυμνασίου). Οι μαθητές μετανάστες, σύνολο 141, δε συμπεριλήφθηκαν στο πειραματικό πρόγραμμά μας.

Διαδικασία

Η επιλογή του δείγματος. Το γενικό σχέδιο της έρευνας ήταν να συμπεριλάβουμε στο δείγ-

μα σχολικές ομάδες, στις οποίες φοιτούν Έλληνες και μετανάστες μαθητές. Με βάση τα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας και του Γραφείου Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης εντοπίστηκαν οι σχολικές περιφέρειες της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας, οι οποίες διακρίνονται για τη συχνότητα φοίτησης παιδιών μεταναστών. Στη συνέχεια επιλέχθηκαν τυχαία 6 Γυμνάσια, από τα οποία συμπεριλήφθηκαν στο δείγμα Έλληνες μαθητές πρώτης και δευτέρας Γυμνασίου. Εντοπίστηκαν σε κάθε σχολική τάξη οι μαθητές-ηγέτες με τη μέθοδο της κοινωνιομετρικής αξιολόγησης. Σύμφωνα με το σχέδιο της έρευνας σχηματίστηκαν 4 ερευνητικές ομάδες με Έλληνες μαθητές: 1) η πειραματική ομάδα με, πρώτη, μαθητές-ηγέτες και, δεύτερη, τους Έλληνες συμμαθητές του μαθητή-ηγέτη της κάθε ομάδας· 2) η ομάδα ελέγχου με πρώτη, μαθητές-ηγέτες και, δεύτερη τους Έλληνες συμμαθητές του μαθητήηγέτη της κάθε ομάδας. Η παρέμβαση έγινε στην ομάδα των μαθητών-ηγετών της πειραματικής ομάδας. Ο στόχος ήταν να διερευνήσουμε τη διαφορική αλλαγή των στάσεων και στερεότυπων αντιλήψεων προς τους Πόντιους και Βορειοηπειρώτες στην πειραματική ομάδα σε σχέση με την ομάδα ελέγχου στους μαθητές-ηγέτες καθώς και στους συμμαθητές τους .

Η επιλογή των μαθητών-ηγετών. Μετά από την επιλογή του δείγματος οι μαθητές συμπλήρωσαν το Ερωτηματολόγιο της Κοινωνικής Αποδοχής και το Ερωτηματολόγιο Στάσεων και Στερεότυπων Αντιλήψεων (βλ. παρακάτω). Χρησιμοποιήθηκε το Ερωτηματολόγιο Κοινωνικής Αποδοχής για να εντοπιστούν οι μαθητές-ηγέτες της κάθε ομάδας της σχολικής τάξης με βάση το κριτήριο ότι ο ηγέτης μετέχει σε μια κοινωνική σχέση όπου η αποτελεσματικότητά του εξαρτάται από το πόσο αποδεκτός είναι από τους οπαδούς του (Hollander, 1981). Ως ηγέτες της ομάδας επιλέχθηκαν τα άτομα με τις υψηλότερες προτιμήσεις στο συνδυασμό όλων των δραστηριοτήτων της κοινωνικής αποδοχής. Οι τρεις δείκτες κεντρικής τάσης της κατανομής της κοινωνικής αποδοχής ήταν ως εξής: ο μέσος όρος=1.53, η δεσπόζουσα τιμή=1.56, η διάμεσος=1.50. Επειδή οι δείκτες κεντρικής τάσης σχεδόν συνέπιπταν και η μορφή της κατανομής ήταν συμμετρική κωδωνοειδής, επιλέξαμε ως μαθητές-ηγέτες το σύνολο των μαθητών που βρισκόταν δύο ή περισσότερες τυπικές αποκλίσεις άνω του μέσου όρου του συνολικού δείγματος. Ο αριθμός των μελών της ομάδας των ηγετών αντιπροσώπευε περίπου το 16% του συνολικού δείγματος των Ελλήνων μαθητών σε κάθε σχολείο. Σχηματίστηκε μια ομάδα μαθητών-ηγετών σε κάθε σχολείο, δηλαδή συνολικά 6 ομάδες, από τις οποίες τέσσερις αποτέλεσαν την πειραματική ομάδα και δύο την ομάδα σύγκρισης. Η σύνθεση της ομάδας των μαθητών-ηγετών περιλάμβανε μόνο Έλληνες μαθητές, και ήταν ανομοιογενής ως προς το φύλο. Ο περιορισμός μόνο σε Έλληνες μαθητές ανταποκρίνεται στο γενικό σχέδιο της έρευνας που είχε ως στόχο την παρέμβαση στους γηγενείς μαθητές. Το ερευνητικό πρόγραμμα εφαρμόσθηκε σε δύο στάδια: την προετοιμασία και τη διεξαγωγή του.

Το στάδιο της προετοιμασίας. Το στάδιο της προετοιμασίας περιλάμβανε την επιμόρφωση των φοιτητών του Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, οι οποίοι εφάρμοσαν το πρόγραμμα παρέμβασης στην πειραματική ομάδα. Η ειδική εκπαίδευση των φοιτητών για την έρευνα αυτή έγινε στη διάρκεια του φροντιστηριακού μαθήματος της Κοινωνικής Ψυχολογίας "Ψυχολογική προσαρμογή μεταναστών". Στη διάρκεια του φροντιστηριακού μαθήματος οι φοιτητές είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν το πρόγραμμα παρέμβασης και να βοηθήσουν με τις κρίσεις τους τόσο στο περιεχόμενο όσο και στην οργάνωση του παρεμβατικού έργου. Δόθηκαν στους φοιτητές λεπτομερείς γραπτές οδηγίες τόσο για την πορεία εφαρμογής του παρεμβατικού έργου όσο και για το περιεχόμενο της κάθε συνάντησης πριν την έναρξή του. Συνολικά στην υλοποίηση του έργου έλαβαν μέρος 14 φοιτητές. Σε κάθε ομάδα μαθητών-ηγετών υπήρχαν δύο φοιτητές που είχαν το ρόλο του εκπαιδευτή και του συντονιστή στη διάρκεια διεξαγωγής του παρεμβατικού έργου.

Το παρεμβατικό έργο. Το παρεμβατικό έργο έγινε μόνο με τους μαθητές-ηγέτες της πειραματικής ομάδας, και όχι με τους υπόλοιπους μαθητές της τάξης. Περιλάμβανε την ενημέρωση και τις δραστηριότητες που αφορούν στις

πολιτιστικές ομοιότητες και διαφορές μεταξύ γηγενών και μεταναστών μαθητών, στην ευαισθητοποίηση των γηγενών μαθητών για τις συνέπειες της μετανάστευσης και του επιπολιτισμού, στο ρόλο της δυναμικής της ομάδας για την προσαρμογή των παιδιών μεταναστών στο καινούριο πολιτιστικό πλαίσιο. Οι εκπαιδευμένοι φοιτητές ανέπτυξαν στους μαθητές-ηγέτες της ομάδας διάφορες θεματικές ενότητες, όπως το οικολογικό πλαίσιο της χώρας προέλευσης των μεταναστών, η πολιτιστική τους παράδοση, η μετανάστευση και η πολιτιστική ταυτότητα των μεταναστών, η γλώσσα ως πολιτιστικό στοιχείο, η οικογένεια και οι αξίες της σε σχέση με το πολιτιστικό πλαίσιο, το τραγούδι και ο χορός, οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ γηγενών μαθητών και μεταναστών. Παράλληλα οργανώθηκαν και διάφορες δραστηριότητες, όπως αφηγήσεις λογοτεχνικών έργων, αναπαράσταση και μάθηση χορού, ακρόαση τραγουδιών και μουσικής, αναπαράσταση παιχνιδιών και φαγητού. Στη διεξαγωγή του προγράμματος χρησιμοποιήθηκαν διάφορα τεχνικά μέσα, όπως έγχρωμες διαφάνειες που κάλυπταν τις βασικές πληροφορίες των ομάδων, κασέτες με μουσική και τραγούδια, χάρτες και φωτογραφίες.

Εφαρμογή του παρεμβατικού έργου. Η παρέμβαση, όπως αναφέραμε, εφαρμόστηκε στις τέσσερις ομάδες ηγετών-μαθητών της πειραματικής ομάδας. Οι συναντήσεις έγιναν δύο φορές την εβδομάδα από 90 λεπτά. Διεξήχθησαν συνολικά έξι συναντήσεις σε τρεις εβδομάδες. Στην πρώτη συνάντηση οι εκπαιδευτές των ομάδων παρουσίασαν τους στόχους και τη σημασία του προγράμματος, χωρίς να αναφερθούν στις ερευνητικές υποθέσεις. Επίσης ζήτησαν από τα παιδιά να δηλώσουν αν επιθυμούν να συμμετέσχουν στο πρόγραμμα. Στη συνέχεια εξήγησαν τις ενέργειες που απαιτούνται από τους συμμετέχοντες για τη διεξαγωγή του παρεμβατικού έργου. Ζήτησαν από τους μαθητές-ηγέτες να συμμετάσχουν στο πρόγραμμα και να δραστηριοποιηθούν ως προς τη μετάδοση της γνώσης και πληροφόρησης στις δικές τους ομάδες. Κάθε συνάντηση οργανώθηκε σε δύο φάσεις: στην πρώτη φάση (45 λεπτά), γινόταν ενημέρωση και ακολουθούσε συζήτηση για κάθε ενότητα με τους μαθητές-ηγέτες· στη δεύτερη φάση οργανωνόταν μια συγκεκριμένη δραστηριότητα με στόχο να γίνουν πιο κατανοητές οι πολιτιστικές ομοιότητες και διαφορές μεταξύ ομάδων. Το παρεμβατικό έργο έλαβε χώρα σε μικρές αίθουσες του σχολείου, οι οποίες παραχωρήθηκαν από τους γυμνασιάρχες.

Έργα

Για τον εντοπισμό του μαθητή-ηγέτη καθώς και τη μέτρηση των στάσεων και στερεότυπων αντιλήψεων απέναντι στους Πόντιους και Βορειοηπειρώτες χρησιμοποιήθηκαν το *Ερωτηματολόγιο Στάσεων και Στερεότυπων Αντιλήψεων* και το *Ερωτηματολόγιο Κοινωνικής Αποδοχής*. Το Ερωτηματολόγιο Στάσεων και Στερεότυπων Αντιλήψεων κατασκευάστηκε με βάση το Ερωτηματολόγιο "Στερεότυπα" των Kleinpenning και Hagendoorn (1991) και το Ερωτηματολόγιο Στερεοτύπων των Γεώργα και Παπαστυλιανού (1993), τα οποία έχουν χρησιμοποιηθεί σε διάφορες έρευνες στο εξωτερικό και στην Ελλάδα.

Το Ερωτηματολόγιο Κοινωνικής Αποδοχής κατασκευάστηκε με βάση την "Κλίμακα Δραστηριοτήτων" των Warring, Johnson, Maruyama, και Johnson (1985) και την "Τεχνική των Διαπροσωπικών Σχέσεων Αλληλεπίδρασης" των Schwarzwald και Cohen (1982). Για το ερωτηματολόγιο "Τεχνική των Διαπροσωπικών Σχέσεων Αλληλεπίδρασης" αναφέρεται στη βιβλιογραφία ο δείκτης αξιοπιστίας α=0.91 (Schwarzwald, 1991. Schwarzwald & Cohen, 1982). Για τα δύο ερωτηματολόγια προηγήθηκε προκαταρκτική έρευνα σε 110 μαθητές πρώτης και δευτέρας γυμνασίου που δεν περιλήφθηκαν στο δείγμα μας.

Το Ερωτηματολόγιο Κοινωνικής Αποδοχής αξιολογεί το επίπεδο αποδοχής των μαθητών από τους συμμαθητές τους στις εξής διαστάσεις: *στην τάξη* (κάθομαι μαζί του/της στο θρανίο, τον/τη βοηθάω στην τάξη), *στο διάλειμμα* (παίζω μαζί του/της στο διάλειμμα, συζητώ μαζί του/της στο διάλειμμα), *στην ηγεσίας* (τον/την προτείνω ως αρχηγό της τάξης, τον/την προτείνω ως αρχηγό μιας αθλητικής ομάδας), *στο σπίτι* (τον/την καλώ σπίτι μου για φαγητό, κάνω τα μαθήματα μαζί του/της), *στην ανταλλαγή αντικει-*

μένων (ανταλλάσσω αντικείμενα με αυτόν/αυτή, του/της δανείζω λεφτά) και *στον ελεύθερο χρόνο* (βγαίνω βόλτα μαζί του/της, μοιράζομαι τα μυστικά μου μαζί του/της). Οι κατηγορίες αυτές μετρούν την κοινωνική αποδοχή του ατόμου σε μια συνεχή διάσταση από τυχαία έως προσωπική. Το Ερωτηματολόγιο Κοινωνικής Αποδοχής περιείχε σε μια κάθετη στήλη τα ονόματα των μαθητών της σχολικής τάξης, ενώ οριζόντια ήταν γραμμένες οι δραστηριότητες που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Ζητήθηκε από κάθε συμμετέχοντα να σημειώσει δίπλα σε κάθε όνομα σε ποιο βαθμό αναπτύσσει τις συγκεκριμένες δραστηριότητες με τους συμμαθητές του σε μια κλίμακα 5 βαθμίδων από το 0 έως το 4, όπου 0 σημαίνει "καθόλου", 1 σημαίνει "σπάνια", 2 σημαίνει "μερικές φορές", 3 "πολύ" και το 4 σημαίνει "πάρα πολύ". Το Ερωτηματολόγιο Κοινωνικής Αποδοχής χρησιμοποιήθηκε: α) για τον εντοπισμό των μαθητών-ηγετών, β) για την αξιολόγηση της κοινωνικής αποδοχής των μεταναστών από τους μαθητές-ηγέτες και τους συμμαθητές τους.

Η αξιολόγηση των στάσεων των Ελλήνων μαθητών προς τους μετανάστες έγινε με ερωτήσεις όπως: οι βορειοηπερώτες/πόντιοι μαθητές "συμπεριφέρονται όπως εμείς", "πρέπει να συμπεριφέρονται όπως εμείς", "οι ντόπιοι μαθητές έχουν προνόμια", "είμαι έτοιμος να βοηθήσω τους βορειοηπειρώτες/πόντιους συμμαθητές μου στο μάθημα ή σε μια δύσκολη στιγμή", "αν κάποιος ντόπιος καβγαδίζει με έναν πόντιο/βορειοηπειρώτη συμμαθητή του η υπόλοιπη τάξη υποστηρίζει τον ντόπιο", "συμπαθώ τους συμμαθητές μου Πόντιους/Βορειοηπειρώτες", "πρέπει να δείχνουμε κατανόηση στους συμμαθητές μας Πόντιους/Βορειοηπειρώτες". Οι στερεότυπες αντιλήψεις των Ελλήνων μαθητών προς τους Βορειοηπειρώτες και Πόντιους αναφέρονται σε 1) γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν την προσωπικότητα των μεταναστών (επιθετικοί, εργατικοί, οργανωμένοι, πονηροί, τίμιοι, ξέρουν να διασκεδάζουν), 2) σε πολιτιστικές αξίες (έχουν διαφορετικό τρόπο ζωής, έχουν διαφορετικό τρόπο διατροφής, ντύνονται διαφορετικά, τα αγόρια έχουν προτεραιότητα στην οικογένεια), 3) στην προσαρμογή των μεταναστών στο σχολείο (δεν προετοιμάζουν τα μαθήματα, προκαλούν προβλήματα στο σχολείο, δε συμμετέχουν στο μάθημα), 4) στη γλώσσα (δε μιλούν καλά ελληνικά), καθώς και 5) στις σχέσεις των μεταναστών μαθητών με τους γηγενείς Έλληνες (κάνουν παρέα μόνο με παιδιά από τη χώρα τους, γίνονται εύκολα φίλοι). Ζητήθηκε από τους ερωτώμενους μαθητές να δηλώσουν πόσο συμφωνούν με το περιεχόμενο των προτάσεων ή επιθέτων που τους παρατίθενται σε μια διαβαθμιστική επιλογή από το 1 έως το 5, όπου 1 σημαίνει "καθόλου', 2 σημαίνει "λίγο", 3 "μέτρια", 4 "πολύ", και 5 σημαίνει "πάρα πολύ".

Αποτελέσματα

Κοινωνική αποδοχή των μεταναστών μαθητών από τους μαθητές-ηγέτες

Για να διερευνηθούν οι διαφορές μεταξύ πρώτης και δεύτερης μέτρησης στις μεταβλητές της Κοινωνικής Αποδοχής των μεταναστών από τους μαθητές-ηγέτες στην πειραματική ομάδα και ομάδα ελέγχου εφαρμόστηκε Πολυμεταβλητή Ανάλυση Διακύμανσης (MANOVA). Η MANOVA ήταν 2(ομάδα) X 2(εξέταση πριν-μετά) X 6(μετρήσεις) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον τελευταίο παράγοντα. Η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ομάδα (πειραματική ομάδα των μαθητών-ηγετών και ομάδα ελέγχου των μαθητών-ηγετών) και εξέταση (πριν-μετά). Το κριτήριο Hotellings ήταν T^2 (S=1, M=2, N=63½), [F(6,129)=3.63, p<0.01]. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τους μέσους όρους της κοινωνικής αποδοχής των μεταναστών από τους μαθητές-ηγέτες στην πειραματική ομάδα και ομάδα ελέγχου στις εξετάσεις πριν και μετά.

Για να διερευνήσουμε τις στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στην ομάδα και στην εξέταση στις διαστάσεις της κοινωνικής αποδοχής των μεταναστών από τους μαθητές-ηγέτες εφαρμόστηκε το κριτήριο t, ενώ σύμφωνα με το κριτήριο Bonferroni το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας ορίσθηκε σε p=.01. Βρέθηκε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση ανά-

Πίνακας 1
Μέσοι όροι της κοινωνικής αποδοχής των μεταναστών μαθητών από τους μαθητές-ηγέτες κατά την πρώτη και δεύτερη μέτρηση στην πειραματική ομάδα και ομάδα ελέγχου

	Πειραματική ομάδα		Ομάδα ελέγχου	
Κοινωνική αποδοχή	πριν	μετά	πριν	μετά
Στην τάξη	1.48	1.65	1.39	1.46
Στο διάλειμμα	1.95	1.88	1.73	1.46
Ηγεσία	1.65	1.78	1.40	1.33
Στο σπίτι	1.16	1.31	1.15	1.31
Ανταλλαγή αντικειμένων	1.27	1.51	1.29	1.53
Στον ελεύθερο χρόνο εκτός σχολείου	1.30	1.49	1.57	1.21

μεσα στην ομάδα και εξέταση στη διάσταση "στον ελεύθερο χρόνο εκτός σχολείου" ($t=-2.77$, $p<0.01$). Το αποτέλεσμα έδειξε αύξηση της κοινωνικής αποδοχής των μεταναστών από τους μαθητές-ηγέτες στην πειραματική ομάδα μετά τη δεύτερη μέτρηση, ενώ στην ομάδα ελέγχου παρατηρήθηκε αλλαγή προς αρνητική κατεύθυνση. Για τη διάσταση του "ηγέτη" η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ομάδα και στην εξέταση ήταν οριακή ($t=2.49$, $p=0.01$), ωστόσο βρέθηκε ότι στην πειραματική ομάδα η συγκεκριμένη στάση των Ελλήνων μαθητών προς τους παλιννοστούντες έγινε πιο θετική μετά τη δεύτερη μέτρηση, ενώ στην ομάδα ελέγχου μεταβλήθηκε προς αρνητική κατεύθυνση (βλ. Σχήμα 1).

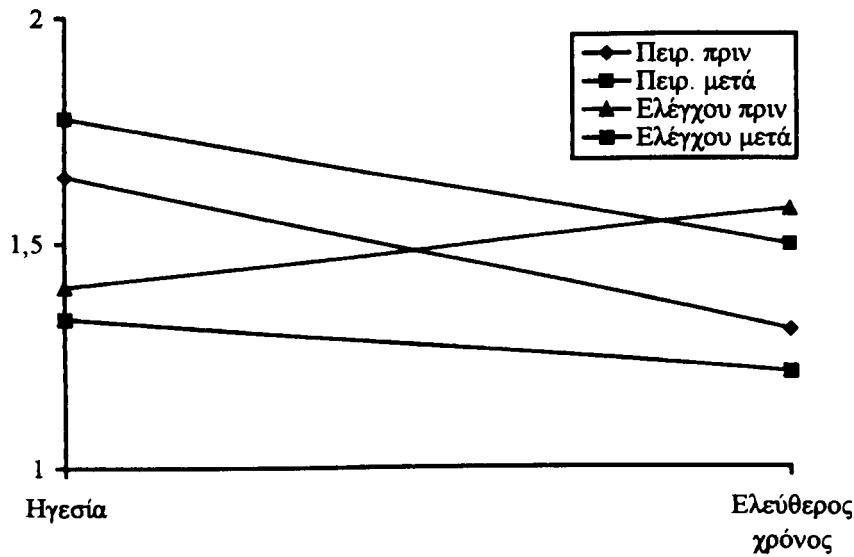

Σχήμα 1
Κοινωνική αποδοχή των μεταναστών μαθητών από τους μαθητές-ηγέτες ως συνάρτηση της εξέτασης πριν και μετά και των μετρήσεων κοινωνικής αποδοχής

Πίνακας 2
Μέσοι όροι της κοινωνικής αποδοχής των μεταναστών μαθητών από τους Έλληνες μαθητές κατά την πρώτη και δεύτερη μέτρηση στην πειραματική ομάδα και ομάδα ελέγχου

	Πειραματική ομάδα		Ομάδα ελέγχου	
Κοινωνική αποδοχή	πριν	μετά	πριν	μετά
Στην τάξη	1.50	1.69	1.51	1.44
Στο διάλειμμα	1.97	1.98	1.74	1.47
Ηγεσία	1.75	1.81	1.64	1.39
Στο σπίτι	1.29	1.41	1.16	1.17
Ανταλλαγή αντικειμένων	1.36	1.51	1.25	1.23
Στον ελευθερο χρόνο εκτός σχολείου	1.28	1.48	1.28	1.22

Στάσεις και στερεότυπες αντιλήψεις των μαθητών-ηγετών προς τους μετανάστες μαθητές

Για να διερευνηθούν οι στάσεις και οι στερεότυπες αντιλήψεις των μαθητών-ηγετών προς τους μετανάστες στην πειραματική ομάδα και στην ομάδα ελέγχου και οι διαφορές μεταξύ πρώτης και δεύτερης μέτρησης εφαρμόστηκε η Πολυμεταβλητή Ανάλυση Διακύμανσης (MANOVA). Για τις στάσεις των μαθητών-ηγετών προς τους μετανάστες η MANOVA ήταν 2(ομάδα) Χ 2(εξέταση πριν-μετά) Χ 8(μετρήσεις) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον τελευταίο παράγοντα. Η ανάλυση δεν έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της ομάδας με την εξέταση. Το κριτήριο Hotellings ήταν T^2 (S=1, M=3, N=45), [F(8,92)=0.40, p>0.05]. Το συμπέρασμα είναι ότι το παρεμβατικό έργο στους μαθητές ηγέτες της πειραματικής ομάδας δεν είχε καμία επίδραση στις στάσεις τους προς τους μετανάστες μαθητές.

Για τις στερεότυπες αντιλήψεις των μαθητών-ηγετών προς τους μετανάστες η MANOVA ήταν 2(ομάδα) Χ 2(εξέταση) Χ 19(μετρήσεις) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον τελευταίο παράγοντα. Η ανάλυση δεν έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της ομάδας με την εξέταση. Το κριτήριο Hotellings ήταν T^2 (S=1, M=8 1/2, N=33), [F(19,69)=0.72, p>0.05]. Αυτό δείχνει ότι οι στερεότυπες αντιλήψεις των μαθητών-ηγετών μετά τη διεξαγωγή του παρεμβατικού έργου δε μεταβλήθηκαν λόγω της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην ομάδα και την εξέταση.

Κοινωνική αποδοχή των μεταναστών μαθητών από τους Έλληνες μαθητές

Για να διερευνηθούν οι διαφορές μεταξύ πρώτης και δεύτερης μέτρησης στις μεταβλητές της Κοινωνικής Αποδοχής των μεταναστών από τους Έλληνες μαθητές στην πειραματική ομάδα και ομάδα ελέγχου εφαρμόστηκε Πολυμεταβλητή Ανάλυση Διακύμανσης (MANOVA). Η MANOVA ήταν 2(ομάδα) Χ 2(εξέταση πριν-μετά) Χ 6(μετρήσεις) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον τελευταίο παράγοντα. Η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ομάδα (πειραματική ομάδα των Ελλήνων μαθητών και ομάδα ελέγχου των Ελλήνων μαθητών) και εξέταση (πριν-μετά). Το κριτήριο Hotellings ήταν T^2 (S=1, M=2, N=62), [F(6,126)=5.01, p<0.0001]. Το αντίστοιχο η^2 ήταν 0.19. Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τους μέσους όρους της κοινωνικής αποδοχής των μεταναστών από τους Έλληνες μαθητές στην πειραματική ομάδα και ομάδα ελέγχου στις εξετάσεις πριν και μετά.

Για να διερευνηθούν οι στατιστικά σημαντι-

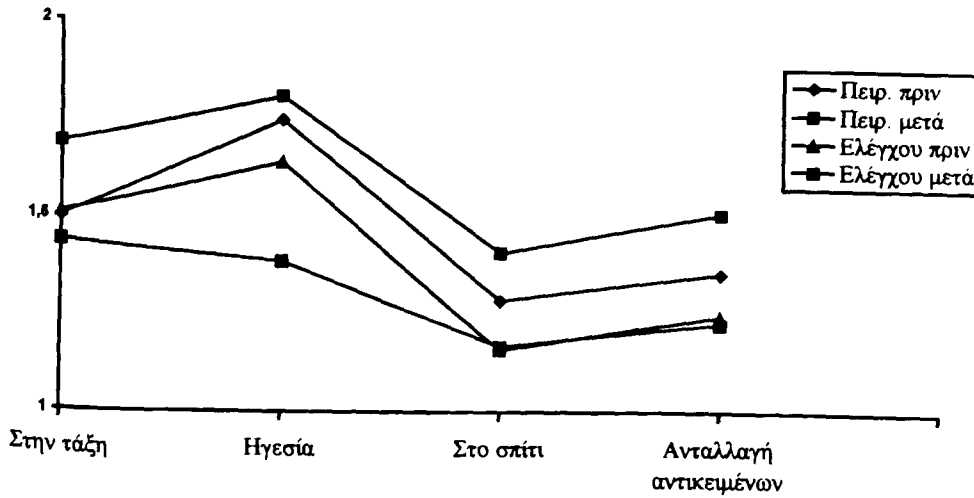

Σχήμα 2
Κοινωνική αποδοχή των μεταναστών μαθητών από τους έλληνες μαθητές ως συνάρτηση της εξέτασης πριν και μετά και των μετρήσεων κοινωνικής αποδοχής

κές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στην ομάδα και στην εξέταση στις διαστάσεις της κοινωνικής αποδοχής των μεταναστών από τους έλληνες μαθητές εφαρμόστηκε το κριτήριο t, ενώ σύμφωνα με το κριτήριο Bonferroni το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας ορίσθηκε στο p=.01. Βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις (ομάδα X εξέταση) στις εξής διαστάσεις της κοινωνικής αποδοχής των Ελλήνων μαθητών προς τους μετανάστες: "στην τάξη" (t=-3.81, p<0.001), "στον ηγέτη" (t=2.76, p<0.01), "στο σπίτι" (t=-3.16, p=0.001) και "ανταλλαγή αντικειμένων" (t=2.60, p<0.01). Στις συγκεκριμένες διαστάσεις βρέθηκε αύξηση της κοινωνικής αποδοχής των μεταναστών από τους Έλληνες μαθητές στην πειραματική ομάδα, ενώ στην ομάδα ελέγχου παρατηρήθηκε μη αλλαγή ή αλλαγή προς αρνητική κατεύθυνση. Το Σχήμα 2 παρουσιάζει αυτές τις διαφοροποιήσεις.

Στάσεις και στερεότυπες αντιλήψεις των Ελλήνων μαθητών προς τους μετανάστες μαθητές

Για να διερευνηθούν οι στάσεις και οι στερεότυπες αντιλήψεις των Ελλήνων μαθητών προς τους μετανάστες στην πειραματική ομάδα και στην ομάδα ελέγχου και οι διαφορές μεταξύ πρώτης και δεύτερης μέτρησης εφαρμόστηκε Πολυμεταβλητή Ανάλυση Διακύμανσης (MANOVA). Για τις στάσεις των Ελλήνων μαθητών προς τους μετανάστες η MANOVA ήταν 2(ομάδα) X 2(εξέταση) X 8(μετρήσεις) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον τελευταίο παράγοντα. Η ανάλυση δεν έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της ομάδας με την εξέταση. Το κριτήριο Hotellings ήταν T^2 (S=1, M=3, N=764), [F(8,92)=3.00, p>0.05]. Το συμπέρασμα είναι ότι το παρεμβατικό έργο στους μαθητές-ηγέτες της πειραματικής ομάδας δεν είχε καμία επίδραση στις στάσεις των Ελλήνων μαθητών προς τους μετανάστες μαθητές.

Για τις στερεότυπες αντιλήψεις των Ελλήνων μαθητών προς τους μετανάστες η MANOVA

Πίνακας 3
Μέσοι όροι των στερεότυπων αντιλήψεων των Ελλήνων μαθητών για τους μετανάστες μαθητές στην πειραματική ομάδα και ομάδα ελέγχου κατά την πρώτη και δεύτερη μέτρηση

	Πειραματική ομάδα		Ομάδα ελέγχου	
Στερεότυπες αντιλήψεις	πριν	μετά	πριν	μετά
(Δεν) είναι επιθετικοί	3.65	3.68	3.55	3.10
(Δεν) έχουν διαφορετικό τρόπο διατροφής	3.73	3.87	3.87	3.36
Τα αγόρια (δεν) έχουν προτεραιότητα στην οικογένεια	3.76	3.70	3.66	3.54
(Δεν) ντύνονται διαφορετικά	3.94	4.01	4.42	3.82
(Δεν) προκαλούν προβλήματα στο σχολείο	3.88	3.87	3.72	3.57
Είναι πιστοί φίλοι	3.11	3.16	3.49	3.23
Γίνονται εύκολα φίλοι	3.37	3.38	3.57	3.41
Ξέρουν να διασκεδάζουν	3.10	3.15	3.50	3.35
Είναι τίμιοι	3.38	3.46	3.60	3.42

ήταν 2(ομάδα) X 2(εξέταση) X 19(μετρήσεις) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον τελευταίο παράγοντα. Η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της ομάδας με την εξέταση. Το κριτήριο Hotellings ήταν T^2 (S=1, M=8 1/2, N=764), [F(19,1530)=11.26, $\rho<0.001$]. Το αντίστοιχο η^2 ήταν 0.12. Για να διερευνηθούν οι στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στην ομάδα και στην εξέταση στις στερεότυπες αντιλήψεις των Ελλήνων μαθητών προς τους Πόντιους και Βορειοηπειρώτες εφαρμόστηκε το κριτήριο t, ενώ το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας ορίστηκε στο $\rho=.01$. Τα αποτελέσματα έδειξαν ορισμένες διαφοροποιήσεις μεταξύ πειραματικής ομάδας και ομάδας ελέγχου (βλ. Πίνακα 3).

Πρώτον: Παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση ομάδας και εξέτασης στις εξής μεταβλητές: α) "(δεν) έχουν διαφορετικό τρόπο διατροφής" (t=3.29, $\rho<0.01$), "(δεν) ντύνονται διαφορετικά" (t=5.77, $\rho<0.0001$), και "είναι τίμιοι" (t=-3.50, $\rho<0.001$). Οι αλληλεπιδράσεις αυτές έδειξαν ότι μετά το τέλος του προγράμματος παρέμβασης στους μαθητές-ηγέτες οι συγκεκριμένες στερεότυπες αντιλήψεις των Ελλήνων μαθητών στην πειραματική ομάδα μεταβλήθηκαν σε θετική κατεύθυνση σε αντιδιαστολή με τις στερεότυπες αντιλήψεις των Ελλήνων μαθητών στην ομάδα ελέγχου, οι οποίες μεταβλήθηκαν σε αρνητική κατεύθυνση.

Δεύτερον: Οι στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στην ομάδα και εξέταση όσον αφορά στις στερεότυπες αντιλήψεις "(δεν) είναι επιθετικοί" (t=3.22, $\rho<0.01$), "τα αγόρια (δεν) έχουν προτεραιότητα στην οικογένεια" (t=-7.87, $\rho<0.0001$), "(δεν) προκαλούν προβλήματα στο σχολείο" (t=3.56, $\rho<0.001$), "είναι πιστοί φίλοι" (t=-2.64, $\rho<0.001$) και "ξέρουν να διασκεδάζουν" (t=3.71, $\rho<0.001$) έδειξαν ότι οι συγκεκριμένες στερεότυπες αντιλήψεις των Ελλήνων μαθητών στην πειραματική ομάδα δεν άλλαξαν μετά τη δεύτερη μέτρηση, ενώ στην ομάδα ελέγχου παρατηρήθηκε αλλαγή προς αρνητική κατεύθυνση.

Τρίτον: Δε βρέθηκε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση ομάδας και εξέτασης στις εξής μεταβλητές: "(δεν) έχουν διαφορετικό τρόπο ζωής", "(δεν) κάνουν παρέα μόνο με παιδιά από τη

χώρα τους", "μιλούν καλά ελληνικά", "(δεν) έχουν χαμηλό επίπεδο μόρφωσης", "προετοιμάζουν τα μαθήματά τους", "φροντίζουν την καθαριότητά τους", "συμμετέχουν στο μάθημα", "είναι εργατικοί", "είναι οργανωμένοι", "(δεν) είναι πονηροί" και "γίνονται εύκολα φίλοι".

Συζήτηση

Οι ερευνητικές υποθέσεις της έρευνας προέβλεπαν την αλλαγή των στάσεων και της συμπεριφοράς των ηγετών-μαθητών στην πειραματική ομάδα μετά τη διεξαγωγή του παρεμβατικού έργου και στη συνέχεια την κοινωνική επιρροή των ηγετών-μαθητών στους συμμαθητές τους.

Πρώτον, όσον αφορά στην πειραματική ομάδα των μαθητών-ηγετών βρέθηκαν ορισμένες στατιστικά σημαντικές αλλαγές μετά την παρέμβαση σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου. Οι θετικές αλλαγές παρατηρήθηκαν στην κοινωνική αποδοχή των μεταναστών από τους μαθητές-ηγέτες. Μετά τη διεξαγωγή του παρεμβατικού έργου, οι ηγέτες-μαθητές της πειραματικής ομάδας δηλώνουν ότι δέχονται σε μεγαλύτερο βαθμό να επιλεγούν ως ηγέτες ομάδων από παιδιά μεταναστών. Θετικές αλλαγές παρατηρούνται και στις προσωπικές σχέσεις των μαθητών-ηγετών με τα παιδιά μεταναστών μετά τη δεύτερη μέτρηση καθώς δηλώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι βγαίνουν βόλτα και μοιράζονται τα μυστικά τους με τα παιδιά αυτά.

Δεύτερον, όσον αφορά στην πειραματική ομάδα των Ελλήνων μαθητών παρατηρούμε ορισμένες θετικές αλλαγές. Οι Έλληνες μαθητές της πειραματικής ομάδας έχουν πιο θετική στάση προς τους μετανάστες στην τάξη, τους βοηθάνε περισσότερο στα μαθήματα, αναπτύσσουν πιο στενές σχέσεις με τα παιδιά αυτά καλώντας τα στο σπίτι για φαγητό ή προετοιμάζοντας τα μαθήματα μαζί τους. Επίσης δέχονται σε μεγαλύτερο βαθμό ότι τα παιδιά αυτά ανήκουν στην ομάδα τους και μπορεί να αναλάβουν και ηγετικό ρόλο. Μετά τη δεύτερη μέτρηση οι Έλληνες μαθητές της πειραματικής ομάδας δηλώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό ότι υπάρχουν ομοιότητες μεταξύ ομάδων στον τρόπο διατροφής και ενδυμασίας. Επίσης πιστεύουν σε λιγότερο βαθμό από πριν ότι οι μετανάστες μαθητές είναι επιθετικοί.

Τρίτον, στην ομάδα ελέγχου παρατηρούμε αρνητικές αλλαγές στις προσωπικές σχέσεις των μαθητών-ηγετών με τους μετανάστες μαθητές, καθώς μετά τη δεύτερη μέτρηση δηλώνουν σε χαμηλότερο βαθμό σε σχέση με την πρώτη μέτρηση ότι δέχονται να συνάπτουν σχέσεις με τους μετανάστες συμμαθητές τους στον ελεύθερο χρόνο. Επίσης προτιμούν σε μεγαλύτερο βαθμό από πριν να επιλεγούν ως ηγέτες ομάδων από γηγενείς Έλληνες. Στην ομάδα ελέγχου των Ελλήνων μαθητών διαπιστώνονται αρνητικές αλλαγές στις σχέσεις των μαθητών στην τάξη, καθώς μετά τη δεύτερη μέτρηση δηλώνουν σε χαμηλότερο βαθμό από πριν ότι βοηθάνε τους μετανάστες συμμαθητές τους. Επίσης, οι Έλληνες μαθητές στην ομάδα ελέγχου δηλώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό από πριν ότι οι μετανάστες μαθητές είναι επιθετικοί καθώς επίσης ότι υπάρχουν μεγαλύτερες διαφορές στις αξίες των ομάδων.

Το ενδιαφέρον εύρημα που πρέπει να τονιστεί είναι ότι μετά τη διεξαγωγή του παρεμβατικού προγράμματος στους μαθητές-ηγέτες της πειραματικής ομάδας παρατηρήθηκαν ορισμένες θετικές αλλαγές στις στάσεις και στη συμπεριφορά των γηγενών μαθητών προς τους μετανάστες. Οι αλλαγές αυτές σχετίζονται με τη γνωστική παρέμβαση στους μαθητές-ηγέτες της πειραματικής ομάδας και με την επιρροή των μαθητών-ηγετών στους Έλληνες συμμαθητές τους. Αυτό διαπιστώνεται απο τα αποτελέσματα της ομάδας ελέγχου, στην οποία παρατηρούνται αλλαγές προς αρνητική κατεύθυνση και επιβεβαιώνεται η γνωστή θέση ότι η απλή επαφή δεν αρκεί για τη διαμόρφωση θετικών στάσεων μεταξύ πολιτιστικά διαφορετικών ομάδων. Το αποτέλεσμα της πειραματικής ομάδας είναι σημαντικό και από την άποψη ότι η αποδοχή των μεταναστών και οι κοινωνικά επιθυμητές στερεότυπες αντιλήψεις απέναντί τους αποτελούν την τακτική της εναρμόνισης στις δι-ομαδικές σχέσεις στα πλαίσια της ευρύτερης κοινωνίας (Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 1992). Με βάση τη θεωρία του επιπολιτισμού οι στενές σχέ-

σεις των μεταναστών με μέλη της κυρίαρχης ομάδας αποτελούν σημαντικό παράγοντα στήριξης που σχετίζεται θετικά με την κοινωνική και ψυχολογική τους προσαρμογή.

Η δεύτερη διαπίστωση είναι ότι στην πειραματική ομάδα δεν παρατηρούνται θετικές αλλαγές σε όλες τις στάσεις και στερεότυπες αντιλήψεις των μαθητών-ηγετών και των συμμαθητών τους απέναντι στους μετανάστες. Με βάση αυτό το συμπέρασμα δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το συγκεκριμένο πρόγραμμα παρέμβασης έφερε σημαντικές αλλαγές στις στάσεις των Ελλήνων μαθητών προς τους μετανάστες. Ωστόσο αυτό δε σημαίνει ότι η μετάδοση της γνώσης σε ό,τι αφορά το πολιτιστικό στοιχείο στη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς καθώς και στον επιπολιτισμό, δεν μπορεί να επιφέρει θετικές αλλαγές στις στάσεις και τη συμπεριφορά της ομάδας υποδοχής προς τους μετανάστες. Το αποτέλεσμα του συγκεκριμένου προγράμματος μπορεί να έχει σχέση με το περιεχόμενο του ίδιου του προγράμαμτος καθώς και με τη διάρκεια της παρέμβασης στους μαθητές-ηγέτες. Ο Stephan (1987) και οι Brewer και Miller (1996) τονίζουν ότι η εξειδικευμένη επεξεργασία των πληροφοριών και εμπειριών και η κατασκευή ενός καινούριου τρόπου σκέψης απαιτεί βραχυπρόθεσμες παρεμβάσεις. Επίσης αναφέρουν ότι η αποκάλυψη των πολιτιστικών διαφορών μεταξύ ομάδων μπορεί να οδηγήσει σε μια ενδεχόμενη αντίσταση στην αλλαγή των στάσεων και στερεότυπων αντιλήψεων. Χρειάζεται, λοιπόν, να υπάρξει περαιτέρω έρευνα για την επιλογή των τρόπων παρέμβασης με στόχο τη βελτίωση των σχέσεων μεταξύ γηγενών και μεταναστών μαθητών. Πρέπει να τονίσουμε επίσης ότι τα ευρήματα της έρευνας σχετίζονται με έναν τρόπο παρέμβασης στο χώρο του σχολείου και συγκεκριμένα στους μαθητές-ηγέτες της σχολικής ομάδας. Ο επιπολιτισμός, ως διεργασία πολιτιστικής μεταβολής, επηρεάζεται από ένα σύνολο παραγόντων (Berry, 1988). Οι παρεμβάσεις σε διάφορα επίπεδα και με διάφορους στόχους θα μπορούσαν να διαμορφώσουν θετικές στάσεις και συμπεριφορές μεταξύ πολιτιστικά διαφορετικών ομάδων και να ενθαρρύνουν με αυτόν τον τρόπο την τακτική της εναρμόνισης μεταναστών στο καινούριο πολιτιστικό πλαίσιο.

Βιβλιογραφία

Amir, Y. (1969). Contact hypothesis in intergroup relations. *Psychological Bulletin, 71,* 319-342.

Berry, J. W. (1988). Acculturation and psychological adaptation: A conceptual overview. In J. W. Berry & R. C. Annis (Eds.), *Ethnic psychology: Research and practice with immigrants, refugees, native peoples, ethnic groups and sojourners* (pp. 53-69). Lisse, The Netherlands: Swets & Zeitlinger.

Berry, J. W., & Kim, U. (1988). Acculturation and mental health. In P. Dasen, J. W. Berry, & N. Santorius (Eds.), *Cross-cultural psychology and health: Towards applications* (pp. 207-236). London: Sage.

Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segal, M. H., & Dasen, P. R. (1992). *Cross-cultural psychology: Research and applications.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Brewer, M. B., & Miller, N. (1996). *Intergroup relations.* Milton Keynes, England: The Open University Press.

Brislin, W. R., & Yoshida, T. (1994). *Improving intercultural interactions: Modules for cross-cultural training programs. Multicultural aspects of counseling series.* London: Sage.

Campbell, D. T. (1967). Stereotypes and the perception of group differences. *American Psychologist, 22,* 817-829.

Collins, E. G., & Ravens, B. H. (1969). Attraction, coalitions, communication and power. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds.), *The handbook of social psychology* (pp. 102-204). Reading, MA: Addison-Wesley.

Cushner, K., & Brislin, R. W. (1996). *Intercultural interactions: A practical guide.* London: Sage.

Γεώργας, Δ. (1990). *Κοινωνική Ψυχολογία* (Τόμ. Α και Β). Αθήνα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Αθηνών.

Γεώργας, Δ. (1994). Η ψυχολογική προσαρμογή μεταναστών. Στο Θ. Παπακωνσταντίνου & Λ.

Δελλασούδας (Επιμ. Έκδ.), *Πρακτικά σεμιναρίου: Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σε μαθητές που κατάγονται από τον Πόντο (Προϋποθέσεις-Προβλήματα-Προτάσεις)* (σ. 63-75). Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Γεώργας, Δ., & Παπαστυλιανού, Α. (1993). *Επιπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα: Ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.

Dona, G., & Berry, J. W. (1994). Acculturation attitudes and acculturative stress of central American refugees. *International Journal of Psychology, 29,* 57-70.

Georgas, J., & Papastylianou, D. (1996). Acculturation and ethnic identity: The remigration of ethnic Greeks to Greece. In H. Grad, A. Blanco, & J. Georgas (Eds.), *Key issues in cross-cultural psychology: Selected papers from the Twelfth International Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology* (pp. 114-128). Lisse, The Netherlands: Swets & Zeitlinger.

Hollander, E. P. (1981). *Social psychology.* New York: Oxford University.

Hollander, E. P., & Julian, J. W. (1969). Contemporary trends in the analysis of the leadership processes. *Psychological Bulletin, 71,* 387-397.

Katz, E. (1957). The two-step flow of communications: An up-to-date report on an hypothesis. *Public Opinion Quarterly, 21,* 61-78.

Kleinpennig, G., & Hagendoorn, L. (1991). Contextual aspects of ethnic stereotypes and interethnic evaluations. *European Journal of Social Psychology, 21,* 331-348.

Lewin, K. (1951). *Field theory in social science: Selected papers.* New York: Harper.

Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. J. (1936). Memorandum on the study of acculturation. *American Psychologist, 38,* 149-152.

Schwarzwald, J. (1991). The use of sociometric indices in appraising social relation in the heterogeneous classroom. *Megamot, 33,* 549-563.

Schwarzwald, J., & Cohen, S. (1982). Relationship between academic tracking and the degree of interethnic acceptance. *Journal of Educational Psychology, 74,* 588-597.

Stephan, G. W. (1987). The contact hypothesis in intergroup relations. In C. Hendrick (Ed.), *Group processes and intergroup relations: Review of personality and social psychology* (pp. 13-41). London: Sage.

Stephan, G. W., & Stephan, C. W. (1984). The role of ignorance in intergroup relations. In N. Miller & M. B. Brewer (Eds.), *Desegregation: Groups in contact* (pp. 229-256). New York: Academic.

Triandis, C. H. (1994). *Culture and social behavior.* New York: McGraw-Hill.

Warring, D., Johnson, D. W., Maruyama, G., & Johnson, R. (1985). Impact of different types of cooperative learning on cross-ethnic and cross-sex relationships. *Journal of Educational Psychology, 77,* 53-59.

The change of attitudes and behavior of Greek students toward Northern Epirus and Pontic immigrant classmates

MARINA DALLA
University of Athens, Greece

ABSTRACT The purpose of this study was the intervention on class student-leaders aimed at changing their attitudes and behavior with the expectation that group processes would affect the attitudes and behavior of their classmates toward immigrant students. The study involved: 1) pretest measurement of attitudes and stereotypes of Greek students toward Pontic and Northern Epirus Greek students, 2) identification of classroom leaders, 3) intervention with classroom leaders regarding: a) cultural similarities and differences between groups, values, acculturation process, categorization and stereotypes, b) cultural activities and discussions about the history, the lifestyle, the language, the education of minorities, 4) post-test measurement of attitudes and stereotypes toward immigrant groups. The sample consisted of 647 Greek students, attending 1st and 2nd grade of Gymnasium. For the pre- and posttest measures the Social Acceptance Questionnaire and the Attitudes and Stereotypic Views Questionnaire were used. Leaders met with the experimenters in 90 minute sessions twice a week for three weeks. Some positive changes were found in attitudes and behavior of group-class leaders and their classmates at the posttest testing.

Key words: Acculturation, cognitive intervention, leadership.

Adress: Marina Dalla, Department of Psychology, School of Philosophy, Panepistemiopolis, University of Athens, Ilisia 15784 Athens. Tel: 01-7277523, Fax: 01-7277534